

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ

SOME ASPECTS OF INVOLVING A SPECIALIST IN THE INVESTIGATION OF TERRORIST ACTS

Чорний Г.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Присяжнюк Г.В.,

студент фінансово-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Здійснено аналіз питань, що виникають у процесі залучення спеціаліста як під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, так і під час розслідування терористичних актів загалом. Досліджено форми використання спеціальних знань, а також визначено особливості залучення спеціалістів до розслідування терористичних актів, вчинених із застосуванням вибухових пристроїв.

Ключові слова: терористичний акт, спеціаліст, форми використання спеціальних знань, тактика дій спеціаліста, вибуховий пристрій.

Осуществлен анализ вопросов, возникающих в процессе вовлечения специалиста как при проведении отдельных следственных (розыскных) действий, так и при расследовании террористических актов в целом. Исследованы формы использования специальных знаний, а также определены особенности вовлечения специалистов в расследование террористических актов, совершенных с применением взрывных устройств.

Ключевые слова: террористический акт, специалист, формы использования специальных знаний, тактика действий специалиста, взрывное устройство.

The analysis of issues that arise in the process of attracting a specialist during the conduct of separate investigative (search) actions and in the investigation of terrorist acts in general is carried out. The forms of using special knowledge have been explored, as well as the specifics of the use of specialists in the investigation of terrorist acts committed with the use of explosive devices.

Key words: terrorist act, specialist, forms of use of special knowledge, specialist tactics, explosive device.

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства залишається актуальною проблема боротьби з тероризмом. Ця ситуація окреслена подіями останніх двох десятиліть, які довели, що не існує країни, яка була б застрахована від терористичних актів. Аналіз ситуації в Україні підтверджує, що тероризм спричиняє значні збитки, здійснює психологічний тиск на населення. Наприклад, станом на 2013–2015 рр. в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано близько 5000 тисяч кримінальних правопорушень терористичної спрямованості. При цьому в провадженні слідчих підрозділів станом на 1 січня 2017 р. перебувало 1842 провадження з числа зареєстрованих у 2016 р. за фактами вчинення терористичних актів. Оскільки розкриття та розслідування терористичних актів є однією з найважливіших проблем у боротьбі зі злочинністю, то використання спеціальних знань у процесі такого розслідування є необхідним і ситуативно обумовленим.

Стан опрацювання. Питання, пов'язані із залученням спеціаліста під час розслідування терористичних актів, тією або іншою мірою розглядалися у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених і практиків. Цій проблемі присвячені праці Коновалової В.О., Чорного Г.О., вчених у галузі кримінального права – Смельянова В.П., Бауліна Ю.В. та інших науковців. Проте винайдення нових способів учинення терористичних актів зумовлює необхідність у підвищенні якості їх розслідування й подальше дослідження та вивчення особливостей кримінальних правопорушень вказаної категорії.

Метою статті є аналіз питань, які виникають у процесі залучення спеціаліста як під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, так і під час розслідування терористичних актів загалом.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання, пов'язані з участю спеціалістів у розслідуванні злочинів, набули широкого поширення, не є винятком і розслідування терористичних актів. Так, відповідно до ст. 71 Крими-

нального процесуального кодексу України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [3]. Крім того, залежно від нормативно-правової регламентації пропонуються такі види спеціалістів: 1) спеціалісти, участь яких у слідчих (розшукових) діях передбачена Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України з конкретизацією їхньої посади (кваліфікації, спеціалізації); 2) спеціалісти, участь яких у слідчих (розшукових) діях передбачена КПК України без конкретизації їхньої посади (кваліфікації, спеціалізації). При цьому Яремчук В.О. виділяє також спеціалістів, які беруть участь у кримінальному провадженні, таких як: 1) працівники державних експертних установ України; 2) особи, які мають спеціальні знання, залучаються до слідчих (розшукових) дій як спеціалісти, однак не працюють в експертних установах, – художники, скульптори, водолази та інші; 3) перекладачі (ч. 3 ст. 224 КПК); 4) ревізори; 5) до окремої категорії належать слідчий-криміналіст, інспектор-кінолог, поліграфолог та інші, залучення яких має істотні відмінності; 6) працівники науково-дослідних інститутів різних галузей знань, викладачі вищих навчальних закладів; 7) спеціалісти суміжних із правом галузей знань – особи, що мають юридичні й економічні знання, правові й медичні тощо [8, с. 114].

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що поділ спеціалістів на види пов'язаний передусім із метою та особливостями використання спеціальних знань, а також зі специфікою кримінальних правопорушень, що підлягають розслідуванню.

В юридичній літературі приділяється значна увага формам участі різних за фахом спеціалістів під час розкриття та розслідування злочинів. До того ж учені-криміналісти виділяють такі форми (блоки) використання спеціальних

знань: 1) використання спеціальних знань шляхом залучення експерта та призначення відповідної експертизи; 2) залучення спеціаліста в разі проведення слідчих (розшукових) і негласних дій [6, с. 430].

Так, згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України спеціаліст під час проведення слідчих (розшукових) і негласних розшукових дій може: а) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила; б) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; в) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, на характерні обставини чи особливості речей і документів та інше. [3]. У рамках проведення огляду відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження [3].

Залежно від завдань, які підлягають вирішенню спеціалістом, виділяють основні напрями його діяльності (функції) під час проведення різних видів слідчих (розшукових) і негласних розшукових дій. Наприклад, функції спеціаліста можна класифікувати на такі види: 1) організаційна – одержання необхідної кількості зразків, допомога у визначенні моменту залучення експерта; 2) координаційна – взаємодія між декількома як спеціалістами між собою, так і слідчими та іншими учасниками досудового слідства; 3) посвідчувальна – надання письмових пояснень у межах ст. 105 КПК України (додатки до протоколу процесуальних дій); 4) ретроспективна – допомога слідчому, прокурору під час висунення версій на початковому та наступних етапах розслідування; 5) пізнавальна – допомога процесуальним особам у виявленні, фіксації та вилученні слідів, документів та інших речових доказів; 6) роз'яснювальна – надання консультацій, пояснення спеціальних правил, термінів, особливо під час участі психолога, психіатра, перекладача; 7) прогностична – висловлює пропозиції щодо необхідності проведення повторних та/або додаткових слідчих дій; 8) методологічна – застосовує сучасні та найефективніші методи, прийоми й засоби можливості отримання доказів під час проведення процесуальних слідчих (розшукових) і судових дій [7, с. 37].

Під час дослідження різних аспектів залучення спеціаліста особливого практичного значення набуває його безпосередня участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій [6, с. 431]. Оскільки останнім часом дедалі більш небезпечним і часто повторюваним виявом протиправної діяльності є терористичний акт, то особливої актуальності набуває питання про залучення спеціаліста до проведення такої обов'язкової та невідкладної розшукової дії, як огляд місця події.

Тактика огляду місця події під час розслідування злочину терористичного характеру багато в чому визначається слідчою ситуацією, що склалася [4, с. 188]. За таких умов вона залежатиме від місця вчинення кримінального правопорушення, від того, чи проводилися перед цим контртерористичні заходи, і якщо так, то який ефект вони дали. Також важливим є питання, чи висували терористи свої вимоги, яка частина погроз була реалізована, чи не надходило додаткової інформації про можливість учинення нових злочинів тощо. У випадках, коли «подія вчинення терористичного акту має дійсне відображення», тактика дій спеціаліста ґрунтується на допомозі слідчому, прокурору здійснювати: 1) моделювання (на початковому етапі – ідеальне, а потім – залежно від ходу розслідування, можливо, й матеріальне) шляхом висунення версій про спосіб і знаряддя вчинення терористичного акту кола підозрюваних осіб (можливість спеціальних знань у злочинців у галузі вибухотехніки, вміння користуватися во-

непальною зброєю, психічний стан осіб під час вчинення злочину та інше); 2) аналіз виявлених слідів шляхом використання спеціальних знань [6, с. 431]. Так, підставою останнього твердження є повноваження спеціаліста, передбачені п. 3 ч. 4 ст. 71 КПК України, а саме: звертати увагу сторонам кримінального провадження на характерні обставини чи особливості речей і документів [3].

В інших випадках, коли місце події вчинення терористичного акту «має неповне відображення», «подія терористичного акту не знаходить свого явного відображення» або «подія злочину має фальшиве відображення», дії спеціаліста полягають у такому: 1) сприяти слідчому, прокурору в реконструкції події терористичного акту шляхом вивчення й аналізу виявлених слідів; 2) шляхом вивчення обстановки вчинення злочину, способу та знаряддя учинення, виявлених (повністю та/або частково) слідів здійснювати пошук нових речових доказів, проводити їх зіставлення [6, с. 431].

У випадках, коли терористичний акт вчинений із застосуванням вибухових пристроїв, то огляд місця події розпочинається насамперед із вжиття заходів, спрямованих на локалізацію та знешкодження таких пристроїв. Ці заходи здійснюють тільки спеціалісти-вибухотехніки, які розв'язують такі завдання: а) дослідивши місце виявлення вибухового пристрою, його габаритних і конструктивних параметрів, визначають ступінь небезпеки вибуху та його наслідки; б) детально вивчають конструкцію вибухового пристрою з використанням технічних засобів дослідження (рентгеноскопія, газоаналізатори, стетоскопи); в) забезпечують локалізацію вибухового пристрою для зниження осколочної та фугасної дії вибуху; г) базуючись на оперативній інформації, аналізі конструктивних параметрів вибухового пристрою, оцінці наслідків можливого вибуху, приймають рішення щодо способу знешкодження вибухового пристрою; г) після кожної маніпуляції з конструкцією вибухового пристрою з метою його знешкодження проводять оцінку результату та визначають ступінь існуючої небезпеки та інше [2, с. 59].

Крім того, у випадку знешкодження вибухового пристрою (як без вибуху, так і з можливістю його виникнення) вибухотехнік працює самостійно, але він, якщо змога, повинен діяти так, щоб не «затоптати» сліди, з якими працюватиме спеціаліст експерт-криміналіст. Звідси випливає, що, дослідивши місце вчинення терористичного акту, спеціалісти-вибухотехніки вирішують питання про можливість проведення роботи іншими фахівцями в місцях виявлення вибухового пристрою. У разі дозволу спеціаліст експерт-криміналіст здійснюватиме пошук і вилучення слідів транспортних засобів, взуття, одягу, слідів-предметів, мікрооб'єктів на відповідній території.

Ще однією слідчою розшуковою дією за участі спеціаліста є огляд трупа, коли вчинення терористичних актів супроводжувалося наявністю жертв. Якщо є підстави вважати, що труп може бути заміновано, обов'язково залучається до огляду спеціаліст (сапер, піротехнік), який має здійснити перевірку наявності вибухових знарядь, і тільки після цього продовжувати огляд [5, с. 41].

Під час здійснення огляду місця події спеціалістами проводяться відеозапис і фотографування, що значно поповнюють інформацію, яка міститься у протоколі огляду місця події. Також, здійснюючи посвідчувальну функцію, спеціалісти можуть вносити зміни до протоколу огляду місця події, надавати додаткові роз'яснення, що оформлюються як додатки до такого протоколу. Практика засвідчує, що результати огляду місця події є відправною точкою та інформаційною базою для подальшої організації розслідування терористичних актів, тому участь спеціалістів у такій слідчій (розшуковій) дії та значення самої слідчої дії важко переоцінити.

У розслідуванні кримінальних правопорушень терористичного характеру важливого значення набуває про-

ведення обшуку за місцем проживання, перебування, роботи підозрюваного (підозрюваних) відповідно до ст. 234 КПК України [3]. У цьому випадку об'єктами пошуку й вилучення будуть виступати знаряддя й засоби (складові частини, інструменти, комплектуючі, інструкції із застосування, упакування) вчинення теракту; предмети зі слідами вчиненого кримінального правопорушення; документи, що викривають протиправні зв'язки чи наміри: схеми, плани об'єкта терористичного замаху, графіки й розклади руху поїздів, вильотів літаків, схеми й креслення аеропортів, вокзалів, проїзні документи, записники, щоденники, нотатки підозрюваних, які мають значення для провадження [5, с. 36]. За таких умов незалежно від характеру кримінального провадження обов'язковому вилученню у випадку виявлення під час обшуку в підозрюваного підлягають: а) нарізна та гладкоствольна вогнепальна зброя, боєприпаси до неї (якщо немає відповідного дозволу на її зберігання), вибухові, отруйні, психотропні речовини, наркотичні засоби й радіоактивні матеріали; б) радіопередачі, незареєстровані у встановленому порядку; в) всі предмети й документи, які перебувають у схованках; г) література, рукописні, друківані, графічні матеріали, аудіо- й відеозаписи, які містять заклики до насильницького захоплення або насильницького утримання влади, насильницької зміни конституційного ладу держави; г) матеріали, які містять державну таємницю; д) копіювальні прилади та устаткування; е) дорогоцінні метали, ювелірні вироби, коштовне каміння в сирому та неопрацьованому вигляді (алмази, діаманти, рубіни, смарагди, сапфіри тощо); є) предмети, заборонені до обігу чинним законодавством; ж) особисті документи підозрюваного у випадку його затримання під час обшуку (паспорт, військовий квиток, водійське посвідчення тощо); з) цінності, гроші (іноземна валюта) [5, с. 37]. Так, у ч. 1 ст. 236 КПК України зазначається, що з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів [3]. У зазначеному аспекті спеціалісти можуть використовувати спеціальні технічні засоби, обладнання з метою виявлення вищезазначених предметів, звертати увагу на особливості речей, що є об'єктами обшуку. За таких обставин від учасників цієї слідчої (розшукової) дії вимагається обережне поводження із предметами, адже вони можуть бути закамфльовані (радіоприлади, термоси, газові балончики тощо). Про їх виявлення повідомляється слідчий, що керує проведенням обшуку, а всі подальші дії з їх первинного дослідження здійснюватиме спеціаліст-вибухотехнік. Упакування вилучених під час обшуку вибухових речей і засобів ініціювання детонування, деталей і вузлів вибухових приладів проводиться за участю спеціаліста-вибухотехніка у такий спосіб, щоб виключити можливість їх спрацьовування. Також велике значення надається пошуку й вилученню під час цієї слідчої (розшукової) дії відеозапису події злочину. Виявлення такої інформації свідчить про можливість у майбутньому отримати докази участі окремих осіб у терористичному акті. За цими матеріалами проводяться впізнання, призначаються фотопортретні криміналістичні експертизи з метою встановлення учасників терористичних груп (організацій) і викриття їх у вчиненні конкретних протиправних дій.

Важливе значення становить участь спеціаліста в дослідженні вилучених під час обшуку документів. Наприклад, у процесі вивчення відомостей, що в них містяться, спеціаліст допомагає вирішити, чи належить наявна інформація до такої, що викриває намір учинення теракту, чи містить зашифровані переписки учасників терористичної групи або плани щодо вчинення терористичного акту. У цьому випадку сфера спеціальних знань спеціаліста окреслюється знаннями «кримінальної термінології», навичками використання спеціальних методів під час встановлення прихованого змісту текстів тощо.

Як підкреслював свого часу Ганс Грос, «допитуванні особи – це скелет, а їхні показання – кров і плоть попереднього слідства» [1, с. 75]. Тобто ще однією важливою слідчою (розшуковою) дією є допит, який спрямований на повне, всебічне та швидке розкриття терористичних актів. Дійсно, показання свідків – очевидців або особи, яка вчинила відповідний злочин, надають слідству найбільш повну інформацію про вчинений злочин. Водночас обсяг відомостей, щодо яких має бути допитаний підозрюваний, визначається, з одного боку, обставинами, що підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні, з другого – обставинами, що відомі злочинцю, ступенем причетності та його роллю у вчиненому кримінальному правопорушенні [5, с. 41]. Насамперед бажано допитати осіб, затриманих на місці кримінального правопорушення чи щодо яких є безперечні фактичні дані, що свідчать про їхню винуватість (наприклад, показання потерпілих). Основною метою допиту осіб цієї категорії є одержання фактичних даних, що стосуються передусім об'єктивної сторони діянь підозрюваного та інших організаторів або активних учасників терористичного акту. Оскільки терористичний акт, як правило, відбувається у присутності великої кількості людей, це полегшує використання особою, що проводить допит підозрюваного, даних, отриманих у процесі такого допиту [5, с. 41].

Крім того, складність розслідування терористичних актів полягає і в тому, що до проведення допиту можуть бути запрошені спеціалісти з різних галузей науки й техніки [6, с. 432].

Залучення психолога, педагога, лікаря до допиту малолітньої або неповнолітньої особи регламентовано ч. 1 ст. 226 КПК України [3]. Крім того, найчастіше спеціаліст запрошується для фіксації процесу допиту за допомогою технічних засобів (фотографування, аудіо- й відеозапис). Також можлива консультативна допомога у формуванні питань слідчого.

Участь спеціаліста в допиті підозрюваного у вчиненні терористичного акту залежить від механізму його вчинення, психологічних особливостей особи терориста й обставин, що підлягають встановленню під час допиту. Так, підготовка до допиту – важливий елемент, від якого залежить результат цієї слідчої дії. На цьому етапі спеціаліст експерт-криміналіст може надати пояснення з питань механізму утворення слідів або з яким іншим спеціалістом і які питання необхідно уточнити (наприклад, у сфері техніки). Для цього, як правило, звертаються до матеріалів кримінального провадження, аналізують усі наявні версії [4, с. 189].

Отже, володіючи спеціальними знаннями, спеціаліст, особливо який брав участь у попередніх слідчих діях (огляд місця події, обшук), може в разі потреби допомогти у формулюванні питань; встановленні місця, обставинки, часу та способу виклику на допит, встановленні кола учасників допиту, здійснити підготовку необхідних матеріалів і вибір технічних засобів фіксації тощо.

Важливою умовою тактики будь-якого виду допиту є необхідність підтримувати психологічний контакт з особою, яку допитують. Існує думка, що присутність спеціаліста може зіпсувати цей контакт, проте практика показує, що в ряді випадків провести результативний допит без участі спеціаліста практично неможливо. Так, звертаючи увагу на особливу підготовку терористів, специфіку їхнього світосприйняття, психології та поведінки, у слідчому можуть виникнути проблеми навіть із правильним формулюванням питання про інформацію, яка його цікавить. Спеціаліст у галузі психології, залучившись до проведення допиту, може вказати на особливі психічні стани, які впливали на особу під час формування показань (сприйняття, запам'ятовування та відтворення). До таких відносять стани підвищеної психічної напруги, а саме: 1) страх; 2) стрес; 3) афект (фізіологічний); 4) фрустрація [6, с. 432].

У випадку виникнення конфліктної ситуації під час допиту спеціаліст за дозволом слідчого може самостійно ставити допитуваному запитання, що спрямовані на встановлення поглибленого психічного контакту. Наприклад, використовуючи прийоми емоційного впливу, він може змінити хід думок допитуваного і в такий спосіб отримати необхідну інформацію. Водночас участь спеціаліста, який наділений певною процесуальною самостійністю і правом часткового втручання в хід допиту, не повинна переростати практично в безпосереднє проведення ним іншої слідчої дії [4, с. 190]. У разі виявлення спеціалістом-психологом стану ремінісценції допитуваного він, використовуючи спеціальні прийоми, алюзії, може сприяти відтворенню більш повної інформації допитуваним.

Також участь спеціаліста полягає в можливості швидко перевірити показання особи, яку допитували, що дає змогу слідчому швидко змінювати тактику допиту чи формулювати додаткові запитання.

У випадках, коли терористичний акт вчинявся із застосуванням вибухових пристроїв, участь спеціаліста-вибухотехніка під час допиту свідка, потерпілого чи підозрюваного є необхідною. Наявність спеціальних знань у зазначеній сфері надасть змогу краще зрозуміти вид і тип вибухового пристрою, механізм його роботи, особливості «закладення» та транспортування, фактори, які сприяють детонуванню [6, с. 432].

Висновки. Отже, проаналізувавши вищезазначене, необхідно звернути увагу, що під час розслідування терористичних актів часто виникають питання, вирішення яких пов'язане з використанням спеціальних знань із різних галузей науки й техніки. Спеціалісти, виконуючи ряд функцій, залучаються для надання консультацій, що застосовуються як орієнтуюча інформація та не мають доказового значення, і проведення експертиз, результатом яких є висновок експерта, що, у свою чергу, належить до процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні. У цій категорії кримінального правопорушення спеціаліст відіграє важливу роль як учасник окремих слідчих (розшукових дій), оскільки його участь призводить до отримання достатньої та достовірної інформації про місце вчинення, сліди терористичного акту. Використання знань психології під час проведення допиту надає змогу детально з'ясувати особливості особистості терориста, вирішити питання щодо місця проведення допиту, специфіки формування запитань допитуваному. Оскільки способи вчинення терористичних актів характеризуються ступенем технічного розвитку суспільства, відкриттям нових методів і технологій, наприклад, у разі розроблення вибухових пристроїв, винайдення нових видів зброї, то саме завдяки спеціалістам слідчі матимуть змогу швидко отримати необхідну інформацію, що допомагає в розслідуванні терористичних актів і запобіганні їхніх наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. М.: ЛексЭст, 2002. 1088 с.
2. Криміналістичне забезпечення процесуального керівництва досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вибухових пристроїв. Матеріали міжнародного круглого столу від 7 червня 2017 р. URL: <http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/stol-gladun-COLOR.pdf>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. С. 474.
4. Лазебний А.М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих розшукових дій. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). К.: Право, 2014. Вип. 2 (65). С. 187–193.
5. Протокол засідання науково-методичної ради ГПУ Методичні рекомендації щодо здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням терористичних актів від 25 травня 2017 р. № 4. К. 59 с.
6. Чорний Г.О. Особливості залучення спеціаліста при розслідуванні терористичних актів. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2015. Вип. 2. С. 427–433.
7. Яремчук В.О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2015. 228 с.
8. Яремчук В.О. Правова регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2014/PDF/19.pdf